

ХАБАРНИЦТВО ЯК КОРУПЦІЙНИЙ ПРОЯВ: ДЕЯКІ АСПЕКТИ РОЗСЛІДУВАННЯ

Аналізується суспільна небезпека хабарництва як корупційного прояву. Розкривається зміст окремих труднощів, з якими може зіткнутися слідчий під час розслідування хабарництва, та сформульовані пропозиції щодо шляхів їх подолання.

Ключові слова: хабарництво, корупційні прояви, розслідування, Кримінальний процесуальний кодекс України.

Постановка проблеми. Україна є правовою демократичною соціальною державою, головним обов'язком якої є утвердження і забезпечення прав і свобод людини. Тобто утвердження соціальних цінностей є першочерговим на шляху розвитку демократичності режиму Української держави. А це, своєю чергою, неможливо без належної організації службової діяльності в установах, організаціях і на підприємствах різної форми власності. Зокрема, вказане стосується й порядку функціонування державного апарату. Проте, досить часто мають місце посягання на встановлений порядок функціонування в сфері реалізації особами своїх службових повноважень. Наслідками таких посягань виступають підрив економічної безпеки країни, а, отже, й підрив авторитету України на міжнародній арені.

Тому виникає необхідність розробки дієвих механізмів боротьби з такими негативними проявами. Останні потребують детального аналізу, щоб знати в якому напрямку працювати та з якими труднощами можна зіткнутися під час їх розслідування. Зазначене безпосередньо стосується й хабарництва. Саме цим і обумовлюється і актуальність теми даної статті.

Стан дослідження. Окремі криміналістичні аспекти дослідження хабарництва як протиправного діяння, діяльності з його виявлення та розслідування неодноразово були предметом дослідження у працях таких учених як В. К. Гавло, Г. А. Матусовський, М. І. Мельник, Я. Є. Мишков, В. Ю. Шепітько та ін. Але незважаючи на низку сформульованих принципово важливих положень у працях названих вчених, деякі питання залишаються невирішеними або ж дискусійними.

Зокрема, прийняття в 2012 році нового Кримінального процесуального кодексу України кардинально змінило весь процес досудового роз-

слідування. Відповідно відсутні будь-які наукові напрацювання стосовно виділення найбільш ефективних способів виявлення проявів хабарництва й їх розслідування на стадії початку кримінального провадження. Окрім того, не визначені труднощі, з якими особа, котра здійснює провадження, може зіткнутися. А вони, як відомо, формують слідчі ситуації, яким притаманний свій алгоритм заходів. Відтак, існує необхідність виокремлення труднощів, з якими може зустрітися віч-на-віч особа, котра розслідує хабарництво, адже це дозволить виділити основні напрями їх подолання шляхом розробки необхідного для цього комплексу гласних і негласних, а також інших процесуальних і організаційних заходів.

Тому **завдання** нашого дослідження полягає у виділенні окремих труднощів, з якими може зустрітися слідчий під час розслідування хабарництва через призму криміналістичної методики.

Виклад основних положень. Одним із посягань у сфері службової діяльності є вчинення корупційних правопорушень, тобто умисних діянь, що містять ознаки корупції. Відповідно до норм національного законодавства під корупцією слід розуміти використання особою наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей [1]. Отже, корупція є негативним явищем, що отрує суспільне життя будь-якої держави.

На боротьбу зі зазначеними протиправними проявами й спрямована політика усіх демократичних країн, у тому числі й України. На підтвердження вищевказаному слід навести приєднання України в 2006 році до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією [2; 3] та прийняття в 2011 році Закону «Про засади запобігання і протидії корупції» [1].

Оскільки корупційні правопорушення за своїм характером можуть бути й кримінальними, питання протидії корупції завжди є на особливому контролі й у Міністерстві внутрішніх справ (далі МВС). Так, за результатами роботи у цьому напрямку впродовж 2012 року до суду скеровано кримінальні справи за вчинення 1713 злочинів з ознаками кримінальної корупції. З них 904 – одержання хабарів, 155 – привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, 239 – зловживання владою або службовим становищем, 41 – перевищення влади або службових повноважень,

72 – службове підроблення. До відповідальності за такого виду злочинів притягнуто близько 1300 осіб. Сума матеріальних збитків, спричинених корупційними злочинами, склала 133,7 млн грн., з яких відшкодовано 29,1 млн грн. Окрім того, накладено арешт на майно обвинувачених на 36,2 млн грн., вилучено майна, готівки, цінних паперів на 3 млн грн., пред'явлено цивільних позовів на суму 20 млн грн. [4].

Загалом у 2012 році було зареєстровано 9667 злочинів у сфері службової діяльності, що на 48,5% менше в порівнянні з 2011 роком (16256). При цьому питома вага злочинів у сфері службової діяльності серед усіх зареєстрованих в Україні злочинів складає 2,2%. Причому 388 злочинів указаної категорії зареєстровано в Харківській області, що склало 1,3% серед усіх зареєстрованих злочинів в області. До речі, цей показник питомої ваги є найнижчим в Україні. Серед усієї питомої ваги злочинів у сфері службової діяльності на хабарництво припало 1972 зареєстрованих злочинів (що на 32,3% менше в порівнянні з 2011 роком). Із них 89 зареєстровано в Харківській області (у тому числі 57 за фактом одержання хабара та 26 – давання хабара), що на 41,4% менше, ніж торік (152). До того ж 34 зареєстровані факти хабарництва були вчинені організованими групами і злочинними організаціями (це на 27,7 % менше, аніж торік). Варто зазначити, що в Харківській області не зареєстровано жодного факту хабарництва, вчиненого організованими групами і злочинними організаціями [5]. Загальна сума одержаних хабарів склала 49,4 млн грн. [4].

Особливою суспільною небезпекою відрізняються прояви хабарництва, вчиненого працівниками міліції. Як приклад, у 2012 році судами визнано винними та винесено обвинувальні вироки відносно 498 (2011 – 456) колишніх працівників міліції. Зокрема, щодо працівників ГУМВС, УМВС України в Донецькій області та м. Києві – по 35, Київській області – 33, Полтавській – 32, Луганській – 30, Одеській – 27, Автономній Республіці Крим – 26. Причому найбільше притягнуто до кримінальної відповідальності працівників карного розшуку – 126, дільничних інспекторів міліції – 72, охорони громадського порядку – 57, ДАІ – 47, слідства – 40, БНОН – 25 [6].

За скоєння злочинів у сфері службової діяльності засуджено 328 осіб (65,8%), у тому числі за хабарництво – 136, перевищення влади – 97, службове підроблення – 60, зловживання владою – 22, службову недбалість – 13 [6].

Наведені статистичні дані вказують на актуальність і необхідність ефективної боротьби з таким корупційним проявом як хабарниц-

тво, котре вміщує в себе діяння, передбачені наступними статтями Кримінального кодексу України (далі КК України):

- 1) ст. 368 «Одержання хабара»;
- 2) ст. 369 «Пропозиція або давання хабара»;
- 3) ст. 370 «Провокація хабара або комерційного підкупу» [7].

Хабарництво як складовий елемент корупції є комплексною, політичною, соціальною, економічною та культурною проблемою. Тобто хабарництво є соціальним феноменом сучасного суспільства [8, с. 4].

Ефективність розслідування хабарництва полягає у своєчасному виявленні його фактів, їх якісного документування та проведення комплексу гласних і негласних слідчих (розшукових) дій, необхідних для доказування факту вчинення хабарництва та причетності до цього конкретних осіб.

Як уже зазначалося, під час розслідування хабарництва слідчий може зіткнутися з певними труднощами. Тому вважаємо за необхідне вказати на деякі з них.

По-перше, хабарництво є корупційним правопорушенням, за яке законодавством передбачена кримінальна відповідальність. Однак, одержання хабара (ст. 368 КК України) за ознаками об'єктивної сторони подібне до складу такого адміністративного корупційного правопорушення як порушення обмежень щодо використання службового становища (ст. 172² Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі КпАП України)) [7; 9]. Причому на законодавчому рівні не встановлений розмір вигоди, який відрізняв би адміністративне корупційне правопорушення від одержання хабара. Тому слідчий у своїй діяльності повинен враховувати рівень суспільної небезпеки від протиправних діянь, скоєних із використанням службових повноважень та пов'язаних з цим можливостей з одержанням за це неправомірної вигоди. А це, слід зауважити, є оціночним поняттям, яке в кожному випадку вирішується по-різному, інколи з часткою суб'єктивізму з боку слідчого, прокурора, судді. Тому, на нашу думку, така ситуація потребує нагального вирішення шляхом внесення змін до КК України, КпАП України та Закону «Про засади запобігання і протидії корупції» у вигляді доповнень у частині визначення суми вигоди, максимальної для адміністративного корупційного правопорушення й мінімальної для хабарництва.

По-друге, як відомо, задля виконання основного завдання кримінального провадження, яке полягає в повному, всебічному й об'єктивному дослідженні всіх обставин події кримінального правопорушення з метою встановлення істини під час розслідування хабарни-

цтва насамперед необхідно встановити цілі та мотиви діянь конкретної особи, характер цих діянь та їх обумовленість службовим становищем і обсягом наявних у розпорядженні особи повноважень. Ось чому в більшості випадків факти хабарництва виявлялися під час проведення певного комплексу оперативно-розшукових заходів, за результатами яких і порушувалися відповідні кримінальні справи. Однак, з прийняттям і набранням чинності новим Кримінальним процесуальним кодексом України (далі КПК України) порядок кримінального провадження зазнав кардинальних змін [10]. І це не могло не залишити свій відбиток на процедурі розслідування хабарництва.

Зокрема, відсутня така стадія кримінального процесу як дослідча (попередня) перевірка інформації про злочин. Це призводить до того, що до Єдиного реєстру досудових розслідувань у графі «кваліфікація кримінального правопорушення» вказується та, яка була зазначена в заяві (повідомленні) про злочин. І тут виникають наступні труднощі – існує чітка й у той же час досить тонка грань між одержанням хабара та шахрайством. Досить часто особа, якій дають винагороду за вирішення певного питання, не уповноважена на вирішення питань такого роду. А, отже, мало місце шахрайство, а не хабарництво. Згідно з положеннями КПК України від 2012 року проведення будь-яких негласних заходів можливе тільки після початку кримінального провадження (внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань). Тому інформація про заявлений або іншим чином виявлений злочин не є перевіреною, а, отже, й достовірною. Як наслідок – провадження розпочинається з неправильної кваліфікації кримінального правопорушення. Комплекс же гласних і негласних слідчих (розшукових) та організаційних заходів, характерний для розслідування хабарництва, значно відрізняється від аналогічного для шахрайств. Тож діяльність слідчого є неефективною, характеризується значними витратами часу, сил і засобів, що, своєю чергою, призводить до невинуватеного затягування досудового розслідування за даною категорією кримінальних правопорушень.

По-третє, хабарництво, як і будь-яке інше корупційне правопорушення, характеризується використанням порушником свого службового становища і належних йому повноважень. Статус службової особи та сфера її службової діяльності одразу вказують на її місце в суспільстві, на наявність міцних і впливових зв'язків, які прийнято називати корупційними. Вказані обставини значно ускладнюють взаємодію слідчого з іншими правоохоронними органами та співпрацю з державни-

ми установами, у сфері діяльності яких були виявлені корупційні прояви, зокрема, у вигляді хабарництва. Досить часто вказані труднощі пов'язані з витребуванням певного роду документації або її копій у вигляді небажання та відмови в їх наданні.

По-четверте, кваліфікуюче хабарництво є тяжким злочином. У відповідності до кримінального процесуального законодавства виключно в кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів проводяться негласні слідчі (розшукові) дії, спрямовані на з'ясування відомостей про злочин та особу, яка його вчинила, якщо отримання такої інформації в інший спосіб неможливе. Серед негласних дій законодавець виділив таку, як контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України) [10]. Такого роду контроль може здійснюватися у випадках наявності достатніх підстав вважати, що готується вчинення або вчиняється тяжкий чи особливо тяжкий злочин. Такий контроль проводиться у наступних формах:

- 1) контрольована поставка;
- 2) контрольована та оперативна закупка;
- 3) спеціальний слідчий експеримент;
- 4) імітування обстановки злочину [10].

Дозвіл на проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії дає апеляційний суд. Відповідно отримання дозволу є трудомістким, тривалим і складним процесом. При цьому суд не завжди дає згоду на проведення контролю за вчиненням злочину, в нашому випадку – хабарництва. Оскільки під час здійснення контролю за вчиненням злочину (хабарництва) повинні бути відсутні будь-які дії, які вказують на провокування особи на вчинення злочину, існує ризик трактування дій слідчого або оперативних працівників як провокації хабара.

Окрім того, під час проведення контролю за вчинення хабарництва може виникнути необхідність тимчасового обмеження конституційних прав «імовірного» хабароотримувача та/чи хабародавача. Таке обмеження повинне здійснюватися на підставі рішення слідчого судді. Проте працівники правоохоронного органу не завжди можуть спрогнозувати всі можливі обмеження конституційних прав особи, в яких може виникнути потреба під час проведення цього негласного заходу. А, отже, не завжди вдається отримати напередодні необхідні рішення слідчого судді, що унеможливорює завершення контролю за вчиненням злочину (хабарництва) через вірогідність визнання його протиправним. Вказане спричиняє значні труднощі в документуванні хабарництва.

Вважаємо, що проблеми, пов'язані з виявленням і документуванням проявів хабарництва, можна вирішити шляхом затвердження міжвідомчої інструкції. Остання дозволила б уніфікувати дії всіх правоохоронних органів, уповноважених розслідувати хабарництво, на всій території України, ретельно регламентуючи алгоритм їх дій і способи правильного документування. Також такого роду інструкція врегулювала б відносини з взаємодії слідчих підрозділів між собою й оперативним апаратом у ході кримінального провадження щодо хабарництва.

Висновки. Отже, хабарництво є корупційним проявом, яке характеризується особливою суспільною небезпекою. У зв'язку з цим правоохоронні органи уповноважені державою на боротьбу з цим видом кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності. Така боротьба знайшла свій вираз у вжитті превентивних заходів, виявленні фактів хабарництва й їх розслідуванні, що ускладнюється наявністю певних труднощів. Звичайно, перелік труднощів, що виникають під час розслідування хабарництва, не є вичерпним і потребує уточнення у подальших дослідженнях.

1. Про засади запобігання і протидії корупції: Закон України від 07.04.2011 № 3206-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 40. – Ст. 404.

2. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією: конвенція від 27.01.1999 № ETS 173 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_101

3. Про ратифікацію Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією: Закон України від 18.10.2006 № 252-V // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 50. – Ст. 497.

4. Протидія корупції на особливому контролі в МВС: офіційний веб сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/815418>

5. Стан та структура злочинності в Україні (станом на 20 листопада 2012 року): офіційний веб сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/813157>

6. Про оголошення рішень судів щодо притягнення до кримінальної відповідальності колишніх працівників міліції: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 31.01.2013 № 79.

7. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

8. Мышков Я. Е. Взятничество: методика расследования преступлений: монография / Я. Е. Мышков. – Харьков: Издательство «ФИНН», 2011. – 176 с.

9. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-X // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122.

10. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // Голос України. – 2012. – 19 травня. – № 90–91.

Пчелина О. В. Взятничество как коррупционное проявление: некоторые аспекты расследования

Проанализирована общественная опасность взяточничества как коррупционного проявления. Раскрыто содержание отдельных трудностей, с которыми может столкнуться следователь во время расследования, и сформулированы рекомендации относительно путей их преодоления.

Ключевые слова: взяточничество, коррупционное проявление, расследование, Уголовный процессуальный кодекс Украины.

Pchelina O. V. Bribery as a Corruption: Some Aspects of Investigation

The social danger of bribery as a corruption is analyzed. The content of some difficulties that may face the investigator during the investigation of bribery is revealed, some proposals for overcoming them are formulated.

Key words: bribery, corruption, investigation, The Criminal Procedural Code of Ukraine.

Стаття надійшла 08 травня 2013 р.

УДК 343.285

Р. М. Римарчук, С. О. Сорока

**ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ СУБ'ЄКТІВ
КРИМІНАЛЬНОГО ПЕРЕСЛІДУВАННЯ
НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ**

Розглянуто основні кримінально-процесуальні функції, їх історичний генезис, види та форми кримінального переслідування, проведено аналіз компетенції кримінально-процесуальних органів досудового розслідування. Досліджуються кримінально-процесуальні функції суб'єктів кримінального переслідування, загальні умови кримінального переслідування. Зроблено висновок про ефективність та суспільну корисність кримінального переслідування на стадії досудового слідства.

Ключові слова: кримінальне переслідування, досудове слідство, суд, прокурор, слідчі, оперативні працівники.